

УДК 101.37

Валентина Коновальчук**СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ПРОСТОРУ ОСВІТИ**

У статті висвітлено науково-теоретичну розробку проблеми особливостей розвитку простору освіти на основі розуміння визначальності його творчо-розвивального характеру. Виявлено сутність та доцільність реалізації революційної стратегії розвитку простору освіти та еволюційної, що ґрунтується на уявленнях про органічну включеність людини в цілісний космос і про пропорційність людини зі світом у результаті космічної еволюції.

Ключові слова: простір освіти, простір, освіта, розвиток, революція, еволюція, культурна революція, космічна еволюція.

Valentina. Konovalchuk**ESSENCE AND PECULIARITIES OF EDUCATION SPACE STRATEGIES DEVELOPMENT**

The paper considers scientific and theoretical development of education space formation problem peculiarities on the basis of its creative and developing content. Modern person must not only admit and respect certain cultural tradition and be able to break its boundaries and develop a new cultural tradition. Due to understanding of education as a part social space where the ability to be a personality is formed, to implement one's own natural potential of creativity and activity, it has a defining role in urgent modern problems solution. Reorganization of educational system under modern conditions is oriented on the shifting of emphasis from truth of pragmatic knowledge of a person on the truth of the creative potential of a person and it presupposes philosophical reflection of possible ways of transition of education from technological level to spiritual-meaning level. Revolution variant is recognized to be a one of the popular modern approaches to education transformation. Traditionally the notion of revolution is used for the characteristics of society development. The notion of revolution is non-separable part of dialectic conception of development; it reveals inner mechanism of transition from quantity to quality law. Revolution means the break of gradual forward movement, quantitative saltatory development. Revolution is different from evolution, as gradual development of any process, and also from reform, being in complex correlations with it; its character is defined by peculiar historic sense of revolution and reform.

Formation of evolution conception is determined by the appearance of material world unity and entity of movement idea. Formation of those concepts is caused by accumulation of specific physical, biological and medical knowledge, outlooks characteristics for different historical periods, the history of social relations on different stages of human society development. The basis for evolutionary ideas is the idea of the world unity, generality of movement, and existence of unitary fundamental laws of world construction. The notion of evolution (lat., from «evolute») is the natural process of life development on Earth, the process of one-level qualitative transformation, the process of structural change. Evolution is the process of development which consists of gradual qualitative changes, without saltatory changes (on contrary to revolution), natural process of Universe development as the whole or its parts. The possibility of full value personal development is supported by evolutionary space formation on the basis of the organic unity and proportionality of a man as the result of cosmic evolution.

Key words: education space, space, education, development, revolution, evolution, cultural evolution, cosmic evolution.

Валентина Коновальчук**СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ СТРАТЕГИЙ РАЗВИТИЯ ПРОСТРАНСТВА ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье освещено научно-теоретическую разработку проблемы особенностей развития пространства образования на основе понимания определяющего значения его творчески – развивающего характера. Определено сущность и целесообразность реализации революционной стратегии развития пространства образования и эволюционной, основанной на представлениях об органической вовлеченности человека в целостный космос и о пропорциональности человека с миром в результате космической эволюции.

Ключевые слова: пространство образования, пространство, образование, развитие, революция, эволюция, культурная революция, космическая эволюция.

Постановка проблеми. Загострення проблеми вибору життєвих стратегій розвитку людства зумовлює актуальність наукових досліджень особливостей процесу розвитку в умовах кризових явищ сучасності. Домінування технократичних стандартів у спробах розуміння природи та людини, протистояння детермінізму та функціональної доцільності показало, що зовнішня причинність, примусо-

вість неминуче веде до розпаду структур, до хаосу і до глобальних проблем розвитку. Висвітлюючи кризу культури і суспільства, П. Сорокін писав: «Криза надзвичайна в тому сенсі, що вона як і її попередники, відзначена незвичайним вибухом війн, революцій, анархії і кровопролиття; соціальним, моральним, економічним та інтелектуальним хаосом; відродженням огидної жорстокості, тимчасовим руйнуванням великих і малих цінностей людства; убогістю і стражданням мільйонів – потрясіннями значно більшими, ніж хаос і розпад звичайної кризи» [13, с. 432].

Досліджуючи сучасну кризу, Х. Ортега-і-Гассет пов'язує її із появою в індустріальному суспільстві «масової людини», або «людини маси», «пересічної посередності», «середньої людини», яка через відсутність ідей та ідеалів, загрожує регресом, зануренням у варварство, руйнуванням тонкого пласту цивілізації. «Людина маси» має тенденцію руйнувати ідеали, оголошуючи їх утопічними проєктами, а це призводить до формування стану невизначеності її буття [9].

У зв'язку із розумінням освіти як частини соціального простору, де формується здатність людини бути цілісною особистістю на основі гармонійного поєднання здатності слідувати певній культурній традиції із можливостями виходу за її межі під час реалізації свого природного потенціалу творчості та активності, саме за освітою залишається визначальна роль у вирішенні проблем сучасності.

Огляд публікацій за темою. Серед робіт, присвячених аналізу освіти в контексті осмислення сучасної кризи освіти, слід відзначити роботи В. Андрущенка, Ш. Амонашвілі, Є. Борщука, М. Вересаєва, Б. Гершунського, Є. Гусинського, Г. Зборовського, М. Згуровського, І. Зязюна, А. Зиміна, В. Іванова, М. Кагана, М. Кларіна, В. Кудіна, В. Кременя, В. Лугового, С. Кримського, Н. Ничкало, Є. Ткаченка, А. Урсула, В. Дмитрієнко, В. Шадрікова, М. Штомпеля, П. Щедровицького та інших [7, с. 17].

У функціональному сенсі простір освіти розглядається як семантичний потік, у якому визначається світогляд людини, та власне, й сама людина розкривається як унікальна особистість із невичерпними творчими можливостями та здібностями. Обмежена формально-інформативним та операційно-технічним рівнем, освіта спроможна продукувати технократичний світогляд, посилюючи кризу сучасної цивілізації. Технократично центрована освіта, щонайменше, зводить особистість до ролі функціонера, без розвитку на рівні внутрішньої саморегуляції належної відповідальності за власну життєдіяльність.

Нагальна необхідність реформування системи освіти в нинішніх умовах орієнтована на зміщення акцентів із цінності засвоєння прагматичних знань на цінність розкриття та розвитку творчого потенціалу з метою формування стратегії життєтворчості, а це передбачає філософську рефлексію можливих шляхів переходу освіти з технологічного рівня на духовно-змістовний рівень.

Метою статті є науково-теоретичний аналіз особливостей можливих стратегій розвитку освітнього простору для творчого розкриття та духовного становлення особистості.

Виклад основного матеріалу. Нинішнє століття визначене прогнозами щодо «найглибшої революції в історії людства» [3]. Г. Драйден і Д. Вос стверджують, що весь світ знаходиться в небезпеці через «зраду» системи освіти. Виникнення нової ери, яку дослідники називають «ерою інформаційного апартеїду», зумовлюється тим, що наші школи, в більшості своїй, наче потрапили в «пастку часу» з фантастичного оповідання: вони так і продовжують слідувати системі минулої, доіндустріальної епохи. Автори переконані в необхідності революції в навчанні, яка доповнила б революцію в області миттєвих засобів зв'язку. Окреслений погляд є одним із популярних сучасних підходів, де у якості стратегії трансформації освіти називається революційний варіант. Тому вважаємо за доцільне піддати науковій рефлексії феномен «революція».

Революція (від пізньолатинського *revolutio* – поворот, переворот) – глибока якісна зміна в розвитку будь-яких явищ природи, суспільства або пізнання (наприклад, геологічна революція, промислова революція, науково-технічна революція, культурна революція, революція у фізиці, революція у філософії і т.п.). Найбільш широко поняття революція застосовується для характеристики суспільного розвитку. Поняття революція – невід'ємна грань діалектичної концепції розвитку, воно розкриває внутрішній механізм закону переходу кількісних змін у якісні. Революція означає перерву поступовості, якісний стрибок у розвитку. Революція відрізняється від еволюції – поступового розвитку будь-якого процесу, а також від реформи, перебуваючи з нею в складному співвідношенні, характер якого визначається конкретно-історичним змістом самої революції і реформи [16].

В історичних літописах знаходить відображення факт, що у суспільному бутті людей час від часу відбуваються глибокі якісні зміни. Спроби наукового дослідження таких явищ з'являються у філософії Нового часу, при цьому розглядаються зміни політичного характеру, тому слово «революція», яке вживається на позначення таких змін, початково фокусується у сфері політики. Важливо зазначити, що в масовій свідомості поняття «революція» означає видимий переворот у певній сфері, хоча первісним значенням слова було «повернення до колишнього стану». Термін «*revolutio*» запозичений

із астрономії, де ним позначали круговий орбітальний рух, обертання небесних тіл. Тому, як зазначає автор науково-філософського дослідження сутності поняття «революція» Г. Завалько [4], перші згадки про «революцію» в політиці і суспільному житті були описами реставрації. Зокрема, твір Франсуа де Греналія про реставрацію старої династії в Португалії. З часом революцією починають називати всю сукупність змін. Слово починає семантично перекликатися із раніше протилежними поняттями «заколоту», «бунту», «повстання», відрізняючись від них лише глибиною трансформацій. У філософський вжиток поняття входить іще з астрономічним значенням. Так, Т. Гоббс (1588-1679) у «Левіафані» висловлює думку: «Хоча революції в державах не є сприятливою розстановкою світил під час народження істин такого роду (бо ці істини здаються зловісними для руйнівників старого порядку, а ті, хто буде новий порядок, бачать тільки їх зворотний бік), однак я не можу вважати, що розгорнуті мною положення були в той час засуджені тими, хто поставлений державою судити про різні навчання, або будь-ким, хто бажає зберегти мир у державі» [цит. за 4]. Положення, які розвиває Гоббс, покликані зміцнити владу держави – Великого Левіафана – і не допустити нових революцій. Автор показує своє бачення того, що революція полягає в руйнуванні старого порядку і будівництві нового. Джон Локк (1632-1704) у книзі другій «Двох трактатів про правління» вже використовує термін «революція» як синонім терміну «повстання» [4].

Унікальним для XVIII століття було твердження Ж.-Ж. Руссо, що «людський рід в одну епоху – це не рід людський в іншу епоху» [12]. Ідея філософа спрямована саме в бік визнання історичної обумовленості зміни природи людини – зміни до гіршого, оскільки Руссо бачить у розвитку, в основному, регрес. Імпульсом у розвитку революційної ідеології стала Французька революція. Саме тоді виникла теорія прогресу людського суспільства, М. Кондорсе (1743-1794) «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» (1794). Кондорсе сформулював положення про місце революцій в історичному процесі: «Все говорить нам про те, що ми живемо в епоху великих революцій людського роду. Хто може краще нас висвітлити те, що нас очікує ... аніж картина революцій, що передували і підготували справжню?.. І для того, щоб щастя, яке ця революція нам обіцяє, було куплено якомога менш дорогою ціною, щоб воно поширилося з більшою швидкістю на якомога більшому просторі ... хіба не необхідно вивчити в історії прогресу людського розуму перешкоди, яких слід побоюватися, і засоби, якими нам вдасться їх подолати?» [цит. за 4].

Таким чином, революція у розумінні дослідників набула статусу закономірної форми розвитку суспільства, яка зумовлюється певними силами, часом тими ж, що й еволюція. Однак у традиційному розумінні сутність революції виявляється через ознаки активної протидії існуючому ладу, «вибуху», «бунту» на деструктивній основі.

Сучасний процес пошуку шляхів розвитку простору освіти актуалізує сенси й ціннісні орієнтації, які складають споконвічну основу філософсько-світоглядної системи науки. Їх ключовим пунктом є уявлення про органічну включеність людини в цілісний космос і про пропорційність людини як результату космічної еволюції.

Становлення еволюційних уявлень безпосередньо пов'язане із зародженням ідеї єдності матеріального світу і загальності руху. Формування таких уявлень обумовлене накопиченням конкретних фізичних, біологічних і медичних знань, світоглядами, характерними для різних історичних епох, історією суспільних відносин на різних етапах розвитку людського суспільства і в свою чергу спрямованих на практичне вирішення цілої низки завдань загальнопланетарного діапазону, насамперед екологічного характеру. Це помітно активізувало увагу до природничо-наукового напрямку філософії космізму, основоположниками й провідними представниками якого традиційно вважають К. Цюлковського, М. Умова, В. Вернадського, О. Чижевського та деяких інших учених [2, 6, 8, 10, 15, 18]. Для їх творчості характерна натуралізація теоретичної свідомості і спроби створення цілісних знань про світ, завдяки яким сучасна наука збагатилася фундаментальними уявленнями про взаємозалежні в масштабах усієї планети зміни органічного світу і навколишнього середовища, про єдину комплексну оболонку (В. Вернадський); про сутність явищ космосу (О. Чижевський); про антиентропійну сутність життя, про творчу природу людини (М. Умов). Розроблене ними вчення представляє оригінальний варіант пошуку закономірностей еволюційного процесу у Всесвіті.

Із філософськими надбаннями еволюціонізму перекликаються ідеї відкритості та саморегуляції складних систем, викладені у рамках синергетичної концепції глобального еволюціонізму і включені в якості фундаменту в сучасну наукову картину світу. Дослідники І. Пригожин та І. Стенгерс переконують, що науки про природу в наш час виявляють необхідність діалогу із відкритим світом. Настав час нової співпраці, зав'язаної здавна, але довгий час не визнаної, між історією людини, людськими суспільствами, істинним знанням природи і вмінням його використовувати [11]. Не можна не розділити положення щодо того що людина має, пізнаючи світ, не нав'язувати природі свою власну мову,

а вступати з нею в діалог. На думку авторів, сучасна наука вже навчилася з повагою ставитися до досліджуваної нею природи і тому зараз наше бачення природи зазнає радикальних змін у бік множинності, темпоральності і складності [11].

Взаємодія з природою передбачає використання різноманітних підходів, що ґрунтуються на уявленнях про цілісний космос (з органічною включеністю людини), який безперервно розвивається. Еволюційні погляди представляють потужний напрям розвитку сучасної світоглядної і наукової думки людства. Сучасний еволюціонізм є світоглядом, що розглядає навколишню дійсність із точки зору розвитку. В основі еволюційних уявлень лежать ідеї єдності світу, загальності руху, існування єдиних фундаментальних законів світобудови.

Поняття еволюція (від латинського, – розгортаю) – природний процес розвитку життя на Землі, процес не онтогенетичного розвитку, однорівневої якісної трансформації та / або деградації, процес структурної зміни чогось від одного стану до іншого. Еволюція – процес розвитку, що складається із поступових якісних змін, без різких стрибків (на противагу революції), природний процес розвитку Всесвіту як цілого або її частин [16].

Заслуговує на увагу розуміння еволюції у концепції «Живої Етики» [1]. Життя та свідомість автори розглядаються в якості початкових і неосяжних інтерпретацією атрибутів космічної матерії. Поза матерією свідомість не існує, так само, як не буває матерії, яка позбавлена особливих енерго-інформаційних властивостей взаємодії з навколишньою дійсністю, що актуалізується у вигляді людської свідомості. Еволюція у вченні представлена як якісна зміна змістовних станів космічних об'єктів (від мікрочастинок до галактичних скупчень і всієї космічної суперсистеми), в основі яких лежать глибинні енерго-інформаційні перетворення в надрах матерії – свідомості: збільшення потенціалу свідомості від одного рівня до іншого, тобто діалектичне перетворення матерії – свідомості в свідомість – матерію. Джерелом еволюції є внутрішня активність протилежних якостей матерії – свідомості. Основна тенденція еволюції – рух до синтезу. Іншими словами, еволюція – це енергообмін як взаємодія форм матерії співмірних рівнів розвитку, а також, як взаємодія здійснених форм (із більш високим енерго-інформаційним потенціалом – потенціалом свідомості) з менш досконалими. Порушення обміну з більш високорозвиненими формами (або його скорочення) веде до гальмування еволюційних процесів. У концепції Реріхів про світобудову відсутній розподіл на живу і неживу природу: нежива природа вважається всього лиш нижчою стадією порівняно з живою природою. Дух, прихований у матерії повинен поступово прокинутись до життя і свідомості. Поняття ж «духовність» відображає космічну еволюцію людини. Найважливішою умовою космічної еволюції людини є процес удосконалення («розширення») свідомості, під яким розуміється інтегральний показник розвитку духовних, інтелектуальних, моральних та інших здібностей і якостей людини. Автори переконані, що попередній історичний цикл розвитку людства характеризувався вдосконаленням, головним чином, інтелектуальних здібностей людської сутності, а в наступний історичний період на перший план висувається розвиток духовних якостей.

Розвиток духовних якостей особистості здійснюється у системі освітнього процесу через культурну еволюцію – вдосконалення поведінки і здібностей людини. Еволюція культурна пов'язана зі здатністю психіки людини сприймати, зберігати та творчо відтворювати всю накопичену інформацію, визначаючи нею перебіг власної життєдіяльності і спадок для наступних поколінь [5]. Культурна еволюція не залежить від випадкового перебігу подій, так само, як і від виключно спеціально організованих, оскільки людина спроможна активно самостійно відшукувати нову інформацію, свідомо визначаючи напрямок своїх пошуків. Вона може також отримати її шляхом роздумів, рефлексії, відкриваючи нові факти, взаємозв'язки, форми поведінки. Набуття нової інформації в ході культурної еволюції зазвичай не позначається негативно на попередніх можливостях та здібностях особистості. Саме за рахунок цього культурна еволюція може відбуватись значно швидше: адже нові властивості не витісняють існуючі, а лише доповнюють їх. Окрім цього, вона має акумулятивний характер, і її темпи з плином часу зростають. У процесі культурної еволюції людина виробила таку поведінку, яка поліпшує адаптацію до середовища. Людина – єдине живе створіння, специфічною особливістю якого є еволюція культурна як засіб виживання й адаптації до навколишнього простору. Результатом культурної еволюції людини є поступове вдосконалення власної активності, поведінки, розгортання процесу життєтворчості.

Становлення нової наукової парадигми розвитку освіти, що базується на принципі глобального еволюціонізму як провідному методологічному принципі сучасної науки є одним із основних результатів інтенсивних філософських пошуків останніх десятиліть. Еволюційний підхід до вивчення явищ природи, застосований у біології, в останні роки активно поширюється на інші сфери наукового пізнання. При такій постановці проблеми змінюється філософський підхід до освіти як тотального

цілого. Від абстрактно-гносеологічного чи навіть абстрактно-соціологічного рівня він наближається до з'ясування особливостей реального функціонування і відтворення цілісного процесу освіти. Стає очевидним, що сучасна освіта особистості має бути не простим накопиченням у її соціокультурному просторі цінностей, ідей, вироблених суспільством, а розвитком семантичного простору особистості на основі інтеграції її творчого потенціалу із актуальним простором.

Природно, що серед визначальних характеристик освітнього простору слід назвати його природну і гармонійну творчо-розвивальну динаміку. Розвиток є процесом незворотної, спрямованої, закономірної зміни матеріальних та ідеальних об'єктів. Тільки одночасна наявність усіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін: зворотність змін характеризує процеси функціонування; відсутність закономірності характерна для випадкових процесів, при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися і, тому, процес вважається характерним для розгортання єдиної внутрішньої взаємозалежної лінії.

У філософському аспекті розвиток тлумачиться як саморух явища, яке визначається внутрішніми суперечностями і зовнішніми факторами. Такий процес характеризується як зміна, творення, поява, вдосконалення, інтеграція. Розвиток включає певну свідому діяльність суб'єкта з розкриття своєї «самості», припускає пізнавальний пошук особистістю ідеалу, еталону в соціумі, в культурі, в космосі, включає її емоційно-вольову напруженість із створення себе, свого «я» [14]. Нині актуальним є поняття – «саморозвиток». Під саморозвитком можна розуміти і соціокультурний процес свідомої, раціональної самоосвіти (самонавчання, самовиховання, самовизначення), і спонтанний природний процес різнобічної самореалізації індивіда. Діалектичний характер розвитку знаходить своє вираження в становленні, як окремих властивостей особистості, так і структури її психічного життя в цілому. Розбіжності, які виникають, спонукають особистість до активності, спрямованої на засвоєння нових форм поведінки, оволодіння новими способами життєдіяльності.

Висновки. Таким чином, у просторі освіти передбачається цілісний процес творчого становлення особистості, як духовної сутності на основі розвитку самобутнього творчого потенціалу. Основою такого процесу є діалектична єдність можливого і справжнього, потенційного й актуального. Розвиток особистості – це результат постійної її реорганізації для успішної реалізації завдань майбутнього. Можливість повноцінного розвитку особистості забезпечується еволюційним розвитком простору освіти на засадах органічної цілісності і пропорційності людини як результату космічної еволюції.

Література:

1. Агни Йога: Живая Этика. В 5-ти томах (комментарии, приложение, глоссарий). – Москва, 2004
2. Голованов, Л. В. Космизм / Л. В. Голованов, О. Д. Куракина // Русская философия: Энциклопедия; под общ. ред. М. А. Маслина. Сост. П. П. Апрышко, А. П. Поляков. – М. : Алгоритм, 2007. – 736 с.
3. Драйден Г. Революция в обучении. Научить мир учиться по-новому / Г. Драйден, Д. Вое. – М. : Парвинэ, 2003. – 656 с.
4. Завалько Г. А. Понятие «революция» в философии и общественных науках : проблемы, идеи, концепции / Г. А. Завалько. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Ком. Книга, 2005. – 320 с.
5. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура : Навчальний посібник / М. М. Закович. – Київ : Знання, 2007. – 567 с.
6. Казютинский В. В. Космизм и космическая философия / В. В. Казютинский // Освоение космического пространства – прошлое, настоящее, будущее. – М., 1999. – С. 139–147.
7. Кудин В. О. Стратегия образования и социальная справедливость / В. О. Кудин – К. : ПП «Золоті Ворота», 2010. – 153 с.
8. Мапельман В. М. «Космическая этика» К.Э. Циолковского / В. М. Мапельман // К. Э. Циолковский. Космическая философия. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – С. 385.
9. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс; Вокруг Галилея (схема кризисов); Идеи и верования; Человек и люди; Размышления о технике / Х. Ортега-и-Гассет // Избранные труды / Пер. с испан. – М. : Весь мир, 1997. – 704 с.
10. Панков Э. В. Философско-мировоззренческая концепция Н. А. Умова: Автореф. дис. ... канд. филос. наук / Э. В. Панков. – Орёл, 2001.
11. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
12. Руссо Ж. Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты. – М., 1998. – С. 137–139.
13. Сорокин П. Социокультурная динамика / П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992. – 542 с.
14. Силин А. А. Концепция развития в естествознании и философии / А. А. Силин // Философские науки, 1997. – № 2. – С. 137–151.
15. Урсул, А. Д. Путь в ноосферу. Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации / А. Д. Урсул. М. : Луч, 1993. – 275 с.

16. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
17. Філософія образования для XX века: Сб. статей. – М., 1992. – С. 206.
18. Циолковский, К. Э. Космическая философия / под ред. акад. В. С. Авдуевского / К. Э. Циолковский. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 480 с.

*Рецензент – доктор філософських наук, професор **Н. В. Скотна***